

Академик РАДОЊА ВЕШОВИЋ

"ПОСТАЈАЊЕ И ПОСТОЈАЊЕ",
Радована Зоговића и судбина једне литературе
(Приредила: Вјера Зоговић)
"Матица српска", Библиотека "Докуменат",
Нови Сад, 1992. године

Мора се то рећи одмах: ова књига својом временском обухватношћу покреће питања од којих смо се поодавно одвикнули, сматрајући их "граничним" или чак с оне стране "границе", границе која је учинила и само помињање Зоговићевог имена "несавременим", поготово "неупутним", осим у "уносним" пежоративима¹. Да ли по сили инерције или по сили организације, и дан-данас, у многим главама се очувала та граница; само њеним постојањем схватљив је некакав "дјелимичан", задушнички, формалан однос према Зоговићевом животу и дјелу, неспојивом се врдањима и пасивизацијама. Тачније: не може се говорити о Зоговићевим дјелима без везе са њиховом основом, са пишчевим животом.

О том још нетакнутом "зиду" "говори" и недореченост у неким већ објављеним радовима о овом "илегалном" класику; на примјер - "Књажевска канцеларија" тумачи се као "класична пјесничка грађевина" или као однос "Историје и поезије", а не као жестока осуда и клетва обновљивости "обреновићевштине" и у владавини Јосипа Броза после 1948. године са - антиисторијским, данашњим посљедицама - што је, по свему судећи, и био главни смисао тог слојевитог спјева. У тадашњим

¹ Ко се год "бацио каменом" на Зоговића, убројено му је у заслугу.

околностима свакако се није ни смјело "ићи до краја", отуда "разумљивост" те "преграде" у неким досадашњим тумачењима, но то не би смјело тако да остане, "слободе без граница" на то упозоравају са свих страна.

Читаоцу ових страница оваква и слична питања се намећу сама, и то - због дуго и намјерно заобилажених биографских и књижевно-историјских питања и ставова - симултано и ретроактивно, све их, наравно, надвикује главно питање: Како је могуће да живот и дјело једног таквог писца какав је Радован Зоговић (поред свег респекта који је од првих објављених пјесама, особито од поеме "Али Бинак", уживало већ прије Другог свјетског рата) остане, све до данас, готово пола вијека, у скоро потпуној изолацији од књижевне, а то значи од друштвене јавности?

Ипак, притајено задовољство оних снага које, ојачане новим симбиозама, држе, да је, што се тиче Зоговића, "вријеме учинило своје", кад год Зоговићево име изрони, нагло смијени сумња у тај учинак, те нађу "начин и форму" да му име још једном врате у непомен. Оне би могле бити "заслужне" и што је "Постојање и постајање" остало свуда прећутано - и у Новом Саду, гдје је зборник објављен, и у Београду, мјесту боравка аутора, гдје се, успут буди примијећено, све и свашта "промовише". Не само то. Брзо ишчезнуће ове књиге из продаје не личи на њено комерцијално "плануће", већ прије на пресијецање пута ка читаоцу - "архивисањем".

Да је тако помаже нам да наслутимо уредник "Књижевних новина" Миодраг Перишић, својим "некрологом" већ поводом Зоговићеве смрти, објављеним у "Нину", у ствари полемиком са "покојником" коју је пропустио да покрене за вријеме док је био жив Зоговић, иначе један од оснивача "Књижевних новина"; тамо Перишић и помиње ријеч "кључну" и за судбину "Постајања и постојања" и за неколико раније прећутаних Зоговићевих дјела.² Поред осталих, то је збирка љубавних пјесама "Повремено заувјек", избор прича "Приповјетке", са двије необјављене приче, која је "закаснила" да свог аутора још једанпут, узалуду, кандидује за Његошеву награду, ратна повијест "Кожух с пола рукава", збирка најновијих пјесама "Супрет за сјутра". И Зоговићев спјев "Књажеска канцеларија", појава изузетна послје рата код нас, - и као пјеснички домет и као пјесничко здање, - прећутана је, осим што је Миро Ђуровић објавио вијест о тој књизи у два листа.

² "Из разлога књижевне природе", пише Перишић, "треба објавити Зоговићева дела (и евентуалну заоставштину) и онда их уредно архивисати". Визионарски - одиста!

Такво вишедеценијско завјереништво против Зоговића, равно "својеврсној" ликвидацији не само дјела и личности већ и једне необилазне историјске истине, чини читање ове књиге изузетно информативним и богато асоцијативним. Ни аутора ових редака нијесу мимоишле разне претежно књижевне аналогije, поређења, ставови и "еволуције" ставова, према свему и свачему осим према Зоговићу од призора из чувене Свифтове сатире "Гуливер међу Лилипутанцима" до трагичног Данка из приповијетке Максима Горког "Старица Изергил". Можда је Зоговићевом животопису најсроднија судбина тог младића пламтећег срца, којим он освјетљава људима пут спасења из мочварних шума пуних отровних испарења. У једном тренутку, кад су и шумска стабла, при бљеску муња, изгледала као жива, изнурени, изгубљени људи су се окомили на Данка. Он тада ишчупа рођено срце и, док му оно пламти у руци, изводи људе у слободна пространства, мада је прије тога доживио да око себе угледа "лица" без трага племенитости...

Основне податке о овом Избору налазимо у "Напоменама приређивача". Тамо стоји: да је сачињен из "списа који су, на овај или онај начин, аутобиографског карактера", да су "неки... објављени још за ауторовог живота, неки постхумно, а неки се сад штампају први пут"; да је "већину постхумно објављених рукописа аутор сам припремио за штампу, али, како је једном згодом изјавио, 'с објављивањем није журио'".

Пошто разноликост овог избора - историја, литература, публицистика, путопис, пјесма у прози, дјечја бајка - усложњава потпунији приказ, аутор овог, прије разговора са књигом него приказа, усредредио је пажњу на прва два прилога, на аутобиографију "Постојање и постајање" којом је обухваћен међуратни и ратни дио Зоговићевог живота и рада, на "Биљешке о Андрићу", гдје Зоговић говори о промјенама односа према себи и о стању послје 1948. године, и на поглавље "О мајци, оцу, дјетињству, о пријатељима, о поеми 'Дошљаци', о ненаписаној поеми".

Први прилог је згуснута аутобиографска повијест огромног обухвата: од балканских ратова, ослобођења од Турака, Првог свјетског рата и присаједињења Црне Горе новој Краљевини до њене априлске капитулације 1941. године и до Тринаестојулског устанка у Црној Гори и свог кретања у току четворогодишње народноослободилачке борбе, до повратка у ослобођени Београд, 1944. године.

Трећем Ђорђевићевом дјетету, од њих седморо, рођеном на бачији 19. августа 1907. године, у породици сиромашног црногорског земљорадника у горњеполимском селу Машници, на граници између тадашње

Турске и Црне Горе, прва сјећања су: окршаји и погибије око границе, узбуне и пушчана јака, сахране погинулих, црнина и освете. Основну школу учи под три владара, у Краљевини Црној Гори (под аустроугарском окупацијом - паузира) и под Краљевином СХС; у десетој години слуша о "великом преврату" у Русији који ће својим одјецима, попут неодољивог магнета, привући и надахнути код нас и у свијету многе умове разочаране и потресене неизљечивим посљедицама Првог свјетског рата. Руски октобар је означио рађање новог свијета, обиљеживши га у многим биографијама знаменитих револуционара, пјесника, научника, сликара, црногорских, југословенских, свјетских, међу којима Зоговићево име чврсто стоји, једнако пјесничким генијем колико револуционарним прегалаштвом.

Ванредно су живо, узгред, дате и глуве, паланачке, прилике у којима се школовала његова генерација, а и револуционарно сазријевање појединаца, група, и културни карактер тог зријевања, које убрзава општа бесперспективност и биједа. Диктатура краља Александра, поштравањем цензуре против комуниста, затвара све поре демократског одушка грађанском незадовољству, усмјеривши га ка лијевој штампи, и то махом у књижевном облику, кад су, по ријечима аутора, и модернисти "залијевили".

Неизбјежност претварања плиме књижевних квантитета у литературу виших својстава диктирала је познату "борбу на књижевној левници", која је и свога Крлежу "закачила". Јер, како бити револуционаран у друштвеном смислу, а да се остане конзервативан у културном стваралаштву? Овдје се говори о готово ренесансно разгранатим културним и књижевним пословима које су, између два рата, покренуле групе напредних писаца у Београду, Загребу, Скопљу, Сарајеву, Никшићу, Цетињу - Ђилас, Крлежа, Зоговић, Галогаж, Цесарец, Давичо, Матић, Вучо, Јован Поповић, Лалић, Костић, Бањевић, Ђорђе Јовановић, Коста Рацин, Чеда Миндеровић, Танасије Младеновић и толики други. Поред уређивачких, критичарских и организационих задатака, разгранати су преводилачки и издавачки подухвати - код Нолита и другдје, на популаризацији совјетске руске литературе - Горког, Глаткова, Леонова, Лаврењова, Невјерова и других.

Ове су странице још једно снажно свједочанство о монолитности Зоговића револуционара и писца, који се неустрашиво прихвата најсложенијих илегалних - партијских, културних, књижевних задатака, и то у веома "тијесним" личним материјалним, стамбеним и здравственим приликама: под сталним полицијским "оком", између коректорског хонорара и прогона, примања пнеуматоракса и боравка по санаторијумима, све до нервне кризе и лијечења у Херцег-Новом. И кад би се јавила нека прилика за побољшање животних услова - стипендија,

суплентско запослење и слично, Зоговићу, будући му прече оно друштвено, литерарно, револуционарно, она часком "побјегне".³

Уз помоћ покрета нове, "социјалне" литературе, КПЈ је тада развила масовно - читалачко, културно-умјетничко, научно интересовање и аматеризам код омладине, радништва, сељаштва, особито код студената и ђака, као бит опште идејне тензије пред фашистичком најездом. Такав револуционарни полет, који се не смије бркати са вулгарним актуелним рекламерством такозване "масовне културе", стварао је људе свестрано способне, за писање, за агитацију за стихове, маштовите и за ратне подвиге и за промјену прилика. Нова књижевност и нови књижевни и умјетнички укус, са новим потребама, стварају слојевит "духовни хумус" - већ тих година јављају се читаве плејаде нових имена - у поезији, прози, сликарству, музици. Овдје пратимо генеричку, оплодну, снагу идеја Лењиновог октобра и настајање једног устанничког, "новог народа", оног којег је 1830. године у Француској угледао геније Виктор Игоа.⁴

Ратни пут Зоговићев је само досљедно настављање предратне, неисцрпне у идејама и остварењима, револуционарне књижевне и публицистичке активности. У Тринаестојулском устанку - члан је штаба беранско-андријевичких батаљона и одреда. Заједно са Веселином Маслешом и супругом Вјером, на планини Коњско, под шатором "издржава два велика рана снијега", издаје лист "Слобода" и билтен вијести. Касније је члан Покрајинског агитпропа, а Вјера - стенодактилограф Главног штаба за Црну Гору. Из Полит-одјела Четврте црногорске пролетерске бригаде у Босанској крајини прелази у политодјел Прве пролетерске бригаде, затим у Пропагандно одјељење Врховног штаба, уређује Крајишку "Борбу" у Јајцу и брине о толико послова истовремено, од биоскопских представа за борце и народ, до старања о организацији покретне штампарије добављене из Хрватске.

³ Једно од највјернијих свједочења, о томе какав је то био људски ков, дао је љекар академик, доктор медицинских наука са европским реномеом, Драгутин Вукотић, чији је Зоговић био пацијент. У свом прилогу "Снажан дух у крхком тијелу", у Зборнику радова "Радован Зоговић пјесник и човјек", поред осталог је записано и ово: "Узлетјети изнад обојелог организма и гледати на крхко тијело из птичје перспективе, као да се ради о умирању друге а не сопствене личности, могу само изузетно чврсти, самосвјесни и мудри људи, какав је био Радован Зоговић".

⁴ "Уколико би се ујединили разни конзервативци - класици и монархисти, - у тежњи да врате стари режим, у друштву и књижевности, - сваки напредак у земљи, сваки успјех у развоју умова, сваки корак слободе ће наглавачке преврнути све њихове установе... Послије толико подвига наших очева, извршених на наше очи, ми смо се ослободили од старог социјалног облика; како да се не ослободимо и од старе поетске форме? Новоме народу је неопходна нова умјетност".

Неопходно је овдје додати да се пуни смисао међуратног стваралачког "набоја" маса, под утицајем комуниста Зоговићевих квалитета, исказао тек у устанцима и у културно-умјетничком и просвјетном животу партизанских колона, у раду са омладином и народом на ослобођеним територијама. У градове се улази са хоровима, рецитаторима, оркестрима, позоришним репертоарима, с импровизованих позорница звуче стихови Бранка Ћопића, Скендера Куленовића, Владимира Назора, Шантића, Зоговића, Костића, Миндеровића, Бањевића и других. Нова војска и нова власт су јединствено биће, сажето речено - истина у љепоти и љепота у истини, у истини која је све то покренула.

Колико је припадника нове литературе, такозване "социјалне", - пјесника, прозаиста, научника, сликара, философа, композитора - учествовало у устанцима широм Југославије 1941. године? Колико их се слило у борачке колоне и пало у борбама? Колико их је израсло у познате хероје, команданте и комесаре, у чланове полит-одјела бригада, дивизија? Колико их је пало на окупаторским стратиштима, страдало у конц-логорима? Тим именима би се поносила свака књижевност на свијету! Нека су уписана, више за заборав него за памћење, на мраморној плочи у садашњем Удружењу књижевника Србије.

Разговор са "Постајањем и постојањем" је суочавање са једним животом у цјелини претвореним у подвиг: и у стваралачком и у револуционарно-практичном смислу, плодан за читаву једну институцију. Отуда и толика закопишћеност против сваког помена, јер је суштина Зоговићевог дјела, у ствари "Супрет за сјутра", наслов његове посљедње збирке пјесама. Повезујући нас са збивањима предратног, ратног и са првим годинама послјератног књижевног и друштвеног живота, тај спис је мост ка ономе што је услиједило касније - као негација једног стања и необично брза рестаурација негираног. Свега неколико година после 1945. године догодио се незамислив парадоксалан, преврат, супротан од оног који је после Јулске револуције 1830. године (прије скоро 120 година) и пораза феудалног племства у Француској, писце дотад "одлучне поборнике умјетности ради умјетности" приморао да усвоје гледиште "да књижевност треба да врши и социјалну мисију у друштву".⁵

Допуна "Постајање и постојање" - поглавље "О мајци, оцу, дјетињству, о пријатељима, поеми 'Дошљаци', о ненаписаној поеми" састављено је од изабраних фрагмената из опширног разговора Јевта Миловаића са Зоговићем. Тиме је уводни спис знатно допуњен, а поје-

⁵ Др Душан Милачић: "Оноре де Балзак" предговор "Људској комедији", издање "Отокар Кершовани", Ријека 1960.

дини моменти, тамо тек поменути, овдје су шире и непосредније дати. Таква су мјеста о дјетињству, родитељима и рођацима, о гуслама, о првим објављеним књижевним радовима, списак пријатеља, подаци о првој верзији поеме "Дошљаци", о идеји за поему "Топови у трави", рођену из првих дана устанка. Њено "хлађење и гашење" повезано је са појавом и исправљањем такозваних "лијевих грешака" у Црној Гори и са повлачењем у Босну, које је Зоговић доживио као непокретни болесник. Ово поглавље је илустровано низом фотографија ауто-биографског садржаја, што је још један прилог документарности и живости избора у цјелини.

* * *

Завршетак овог списка означава и "прелом" између два друштвена стања код нас: између оног до 1948. године и оног каснијег. Те промјене Зоговић "нијансира" у "Билешкама о Андрићу". Карактер "раскида" 1948. године Зоговић "илуструје" не само Андрићевим приближавањем и "удаљавањем" већ и промјеном понашања читаве галерије личности из политичког, књижевног и културног живота: Ђиласа, Вељка Петровића, Исидоре Секулић, Ели Финција, Јанка Ђоновића, Велибора Глигорића, Скендера Куленовића, Куна, ратних другова, пријатеља, рођака. Почине од предратног Андрића, као своје гимназијске лектире, затим посредним сусретом са дипломатом Андрићем који упозорава Исидору Секулић да не учествује у раду антифашистичког Удружења научника, умјетника, писаца за чијег је почасног предсједника био изабран Бранислав Нушић, затим - сусретом послје ослобођења Београда код Десанке Максимовић - поводом оснивања Удружења књижевника Србије и нормализације књижевног живота; вечера код Ђиласа дата је као прилика за успостављање везе са новом влашћу.

Ређају се сусрети, збивања, околности, карактери, "здјенути" око ове личности као око "остожа". Како је духовито описано путовање у Бугарску - Андрићева тегла меда и кафеџија, боравак у Софији, затим Зоговићева "интервенција" код Благоја Нешковића за двособни намјештен стан за Андрића, његово прихватање нових начела стварања "Причом о Кмету Симану"! Ту је и анегдотска Андрићева домишљатост којом је избјегао да потпише Јонићев манифест против комуниста, а и софијска мисао Еренбургова, поновљена у Београду, о "пуштању крви"; да он "не вјерује у крв која тече у људским жилама, већ у крв која тече из људских жила". Још је занимљивија ту Еренбургова "подјела" европске историје умјетности на појасеве: на средоземни, гдје људи пију вино, средњи, гдје су пивопије, и сјеверни, гдје се "троши" шпирит и вотка; прва зона је дала велико сликарство, велику музику, оперу, комедију деларте; друга је дала философију, озбиљну музику,

озбиљну књижевност, осредње сликарство; трећа има роман, књижевност, велику колику и тешку, тешку музику, мутаву и ништавну философију, драме и сликарства уопште нема. На то Зоговић одговара на руском, стиховима Мајковског: "Материјализам! Биће, а у њему јело и пиће одређују свијест".

Ћилас је ту једна од главних појава. Разговором с њим, поводом преписке између ЦК СКП(б) и ЦК КПЈ, почело је "сваљивање" догађаја 1948. године на Зоговића - све "један судбоноснији од другог". Као комунист Зоговић је "обазриво и деминутивно" рекао да у писмима има и тачно уочених наших грешака које би ваљало искрено признати. Ћилас је то касније, пред Агитпропом, прокоментарисао: "Зоговић говори такве blasfемије, од којих се мени диже коса на глави". На неке Ћиласове тврдње, које Зоговић овдје помиње, ваља се подсјетити и данас, зато што су се, послје четири деценије, као "линија" катастрофално обистиниле. Ћилас је већ тада казао како "социјалистичке земље не треба да се развијају у правцу сливања у 'свјетску републику' (Марксизам о томе није ништа рекао), него ваља да остану на вјечита времена као националне државе, које ће чак, врло вјероватно, ратовати међу собом". Зоговић је то "назвао национализмом и непознавањем основних мисли Маркса, Лењина, теза Коминтерне".

У оба та прва списа излагање тече по хронолошком редосљеду, дикенсовски "скројеном" уздржаном реченицом, без улажења у оцјене. За разлику од уводног текста, "Биљешке о Андрићу" прати једна друкчија, резигнантна нота, отприлике: "Ето, и такви могу бити људи!" Разлог за ту уздржаност и разочараност аутор, касније, и ту суздржано, саопштава у забиљешци од 7. IX 1965. Због важности за однос према том књижевном покрету, а и према овом Избору, то мјесто у цјелини ћу овдје навести.

"Зашто баш данас почињем ове биљешке, тешко би било укратко одговорити, а дуг одговор би био за дневник непогодан. Дана као данашњи, часова као вечерашњи, било је за потоњих мојих седамнаест година небројено много, било је чак много, много тежих, значајнијих, али ја сам пропустио да их забиљежим - бојазан од непожељних читача, помањкање поуздања и упорности, страшна навика одгађања 'до погоднијег тренутка', непрекидна премореност у вечерњим часовима, кад би овакве записе управо требало чинити. Једном сам, 1950. године, кад се већ нијесам усуђивао да забиљежим о главном, био одлучио да пишем 'Дневник о споредном', али сам, поступно узмичући, одустао и од тога. Сад ипак почињем, јер једном ипак ваља почети и јер ми је и вечерас веома тешко, индигниран сам, запањен - никако човјек да се одвикне од запањивања пред појавама које су већ стопут постале јасне".

И "суздржаност" неименованих аутора, поменутих на почетку у вези са писањем о "Књажеској канцеларији" још траје због поменуте

"границе" која, ни послје готово пет деценија, не оскудијева у "граничарима", напротив, врви са ових страница све тежим питањима. Једно од њих је: Шта је било са потпуно заборављеним покретом такозване социјалне литературе? То је читав један "зјап" поништеног времена. Илузије да ће, послје Ђиласовог пада, доћи до побољшања односа, распршила су убрзо пријетећа упозорења "одозго" - реалистима, због критика Давичове поеме "Човеков човек". Двобој са давичовцима и Ћосићевцима под окриљем Драже Марковића, вођен на три узастопна састанка у Удружењу књижевника Србије, и сјајна Лалићева одбрана реалиста, нераздвојни је дио тешких ситуација на које нас прва два Зоговићева списа подсећају. Убрзо су "реалисти" пред хајком Давичових интрига "да се не ваде из Руске амбасаде" (Костић, Кош, Лалић), знајући ко и шта стоји иза тога, одлучили да напусте часопис "Савременик", последњу своју трибину у Југославији.

* * *

Немогуће је прећутати овдје остале припаднике те "Нове литературе,"⁶ жртве и страдалнике терора 1948. године, на које нас Зоговић "Биљешкама о Андрићу" приморава да се сјетимо. Њих, зна се, није мали број. Поготово што ове странице пише један од тих страдалника, људски и књижевно понајкрупнији, и што је та тема у цјелини остала до данас "нетакнута". Иако потпуног списка тих жртава још нема, морам да поменем мени познате случајеве:

Поред Зоговића, који је упркос "кућним" голооточким стегамма, наставио да ствара, то су: Стефан Митровић, из познате револуционарне учитељске породице са Црногорског приморја, од прије рата познати пјесник и револуционар, - отпуштен са Голог отока као психички инвалид; Милка Жицина, радница писаца, позната од прије рата по роману "Кајин пут"; Марко Врањешевевић, (послје повратка са Голог отока извршио самоубиство); Велес Перић, нада српске револуционарне поезије (послје Голог отока психички оштећен), Драгослав Михаиловић, Александар Поповић, Венко Марковски, Митар Пешикан, познати филолог, Анте Земљар, професор Иван Лерик, љекар-писац Радосав Сандић, Михаило Реновчевић, Радојица Таутовић, књижевни критичар; Стјепан Годић, Владо Дијак, Ристо Трифковић, Иван Тошко, Петар Ђурановић, Жарко Ђуровић, Милош Остојић, Берислав Косијер, Мирослав Поповић, Чедо Вулевић, Илија Лалевић, Лазар Марковић и толики други. Од научника "голооточани" су: академик Обрен Благојевић, Миодраг Поповић, Петар Комненић, Вукоман Џаковић; сликари Антон Лукатели, Божо Илић и остали.

⁶ Излазио је и часопис "Нова литература."

Са том годином су повезани многи још необјашњени "фатални обрти" и загонетна "скончања": Маријан Јурковић - умире због погрешно дате ињекције, Скендера Куленовића "издаје срце" на вијест да је награда, за коју је он већ примио честитке, у "међувремену" додијељена другом писцу; Чедо Миндеровић, Мирко Бањевић, Бранко Ћопић, - "нагло губе вољу за живот" итд.

Далеко од тога да је ико разуман, осим оних сувише опијених побједом, дотадашње стање, и у поретку и у књижевности, сматрао "савршеним": сви су они, свјесни тешкоћа, перспективе везивали за нове опште напоре у обнови и изградњи и за већ остварене резултате. Неизоставно је ту питање: Каквом је литературом "заблистало" то ослобођење од "директива" из Агитпропа? Моји су утисци о томе следећи: оно пресудно "ново" што је донијела 1948. година, било је некакво "лебдјеће олакшање", налик на губљење земљине теже. Запазио сам га прво у постепеном редуковању крупних радних акција, чак се појавила подсмјешљива парола: "Лако ћемо"! Из године у годину та "лакоћа" нас је све више уљуљкивала и удаљавала од догађаја и у друштвеном и у културном смислу.

Та "нова ситуација", као и у другим друштвеним структурама, и у књижевним организацијама и другим областима културе "уздиже" неке биографске, карактерне и моралне "флеке", особито сикофанство. У изокретању прилика то постаје и "додатак" таленту, исказан у лакоћи објављивања, у третману критике, у наградама и осталим признањима, све до "култне" медијске дневне присутности. Шта је донио тутањ копита Попиног "Коња са осам ногу", нова, "црна" "Младост" Зорана Жујовића и Риста Тошковића и његов стиховани позив да се "вратимо малим стварима", не и генерацијама одраслим у заглушној халабуци разноврсног епигонства које је просто ројило - давичолике, попалике и мијолике пјесме, збирке и имена.

Ни мрље плагијаторства, јавно забиљежене, на неколико имена, са већ заокруженим опусима и "бременима" признања, у вези са ова два Зоговићева списка, не могу остати сасвим прећутане. И кад би аутор ових редака хтио те "скандале" да заобиђе, не допушта му Михаило Лалић, односно његова забиљешка у књизи "Прутом по води" од 20. јула 1976, која је као дигресија неизбежна. Коментаришући чланак Драгана Јеремића, објављен у "Књижевној речи", он открива да је ту Јеремић "показао, наводећи дјела и странице, да је Данило Киш у својим књигама преписивао из разних књига, чак и из неких које су код нас преведене".

"Тиме је Јеремић", наставља Лалић, "открио и нешто друго: да је код нас уведен чудан режим, чудни обичаји у култури: ако је нека књижевна творевина, по вољи неког секретаријата, онда се писцу све опрашта, чак и плагијат; онда се читава штампа мобилише да ућутка

оног ко се усудио да нешто зуцне против плагијатора, онда се плагијат награђује високом наградом, па се и морална награда упрља на тај начин". Указујући да је то било незамисливо и у бившој "трулој" Југославији, Лалић каже:

"Тамо, кад је неко указао на плагијат Витезице, или касније Голенишчева - Кутузова - ни славно презиме није помогло да се крађа прикрије... Нешто се сасвим преокренуло; експропријација је широко схваћена, легализована и примијењена, па је Киш награђен што је експроприсао младог приповједача Радомира Глушца, а Глушца добио негативну оцјену зато што је признао да је Киш пресликао једну његову приповијетку".

Потакнут Зоговићевим аутобиографским списима и Лалићевом биљешком, и аутор овог рада могао би да наређа неколико имена Кишовог ранга, која је послје 1950. године прочитао, нека и недавно, у дневној штампи, "оптужена" директно за књижевне крађе. Као по правилу, покрадени су, као и проказивач Јеремић, "потонули" за јавност, а "преписивачи" окруњени наградама и "култовима". И не само то. Разговор са овом књигом асоцира нас на разне "забораве", па и на "тајни" савез са "индиректним" остацима окупације, што је дошло до изражаја особито послје "деснолијеве" АБ "револуције" и рехабилитације писаца осуђених послје ослобођења 1945. године због отворене сарадње са окупатором.

Насупрот овој наклоности, власт се просто није умјела зауставити у проналажењу и примјени суровости, особито против Зоговића, укључујући дуго, "сустанарство са Удбом", даноноћни надзор посјета и уграђени прислушкивач у зиду. Овдје Зоговић, поред осталог, помиње, као "увод" у форме мрцварења, избацивање његових пјесама из зборника "Југословенска поезија", осим, наравно, "пјесме о Титовој биографији". Помиње и "случај" кад Ђилас, као руководилац Агитпропа ЦК КПЈ, своју редакторску интервенцију у Зоговићевом реферату, прочитаном на прослави 100. годишњице "Горског вијенца" на Цетињу, касније, у својој књизи "Легенда о Његошу", исмијава као "Зоговићев шовинизам". Помиње и редовно прећуткивање свог имена приликом извођења предратне симфоније коју је Војислав Вучковић компоновао на стихове поеме "Дошљаци", као и спречавање распродаје пишевог приватног издања те поеме 1958. године. То се поновило изгледа, са издањем књиге о којој је овдје ријеч послје три деценије. Зоговић је очито био, као поручен, "жртвени јарац" за све "грехове упрошћавања" партијске политике у култури из времена до 1948. године.

Да је то питање много шире и дубље од овог повода "открива" нам постојање читаве литературе - књижевне и историјско-документарне, на "голооточку тематику" која је остала деценијама, сем изузетака, изван "видика" "службене" критике.

Аутор ових редака не може а да у погледу односа власти према Зоговићу не дода своје сјећање: као члан жирија за Његошеву награду доживио је директни притисак "делегата" црногорског руководства да не гласа за Зоговића. Нас неколицина из црногорског дијела жирија упозорени смо ту могућим посљедицама за Црну Гору: да би то повампирило фаму о црногорској ибеовштини, а могло би и да нам "заврне славине" савезних фондова. Такву мобилизацију руководства изазвао је утисак да је већина у жирију била за Зоговића; интервенција је успјела да свега једним гласом предности, гласом предсједавајућег, награду "скрене" ка Мешу Селимовићу.⁷ Да буде веће "чудо", исти руководицац је, неку годину пред Зоговићеву смрт, замолио аутора ових редака да обавијести Зоговића о спремности Црногорске владе да му додијели "појачану" пензију са наслѣдним правом, што је Зоговић одлучно одбио, уз тихи коментар: "Хтјели да оперу савијест!"

На "крају", враћам се - почетку, неизбјежном питању које чека сваког иоле обавијештеног читаоца овог зборника, особито уводних његових поглавља и "Биљешки о Андрићу": Може ли се "добро живјети" и стварати "пуним махом" с прећутаним злочином 1948. године, особито кад је ријеч о Радовану Зоговићу и о судбини књижевног покрета чији је он био један од најагилнијих поборника и његов највиши књижевни израз, без макар толико објективности која се поодавно подразумијева кад год се поведе разговор о сличним жртвама макартизма у Америци? Утолико прије што би то "откриће" било неопходан прилог за успостављање пуног континуитета и отварање нових критичких могућности према прошлости и према будућности стваралаштва уопште, а и праћења даљег опстанка новог реализма у претежно "критичким" модификацијама код самог Зоговића, Лалића, Коша, Ђопића, Исаковића, Давича, Ћосића, и толико млађих, укључујући остале југословенске литературе.

С обзиром на околност да је овај зборник остао лишен "пуног додира" с јавношћу, особито због његове широке културно-историјске обухватности, завршавам овај прије "разговор" него приказ, предлогом да за први овакав скуп - најсрећније би то било издање Зоговићевих сабраних дјела - наша Академија, свјесна величине тог задатка, уприличи један овакав научни скуп међународног угледа о свим поменутих питањима. Досадашња пракса "естетског двојења" била би, поред осталог, не само наставак робовања ембаргу на пуну истину о "књижевној страни" злочина 1948. године, већ и сарадња са тим злочином (не помињем жртве на секторима културно-просвјетног и научног ствара-

⁷ Ради се о Зоговићевој збирци пјесама "Артикулисана ријеч" и о роману Меше Селимовића "Дервиш и смрт".

ња код нас) и са његовим данашњим, углавном негативним посљедицама.

Мада у садашњем, кризном амбијенту, а ми смо у њему, зна се, одавно, ова идеја звучи нереално, чврсто сам убијеђен да ће се на њу одазвати већи број стваралаца него што нам то изгледа - уосталом, као што се и за овај скуп одазвао - само ако осјете да иза те идеје стоје искрене, озбиљне научне намјере.

Academician Radonja Vešović

"COMING INTO EXISTENCE AND EXISTENCE" OF RADOVAN ZOGović AND DESTINY OF ONE LITERATURE

Summary

Emerging of this versatile anthology is a motive to the author of this text to remind on "wall" by which Zogović's name and work remained completely isolated from the public, as well as this book which "oddly" rapidly disappeared from the book shops. Because of literary-historic significance the author selects three chapters for his consideration. They are: "Coming into Existence and Existence" - autobiography of Radovan Zogović, "About Mother, Father, Childhood, about Friends, about Long Poem 'New Comers'", about "Long Poem which Was not Written" as well as "Notes about Andrić", an also autobiographic prose on change of relations after the year 1948.

Equally bright in literary-creative as well as in revolutionary respect Zogović's figure in introductory article is reminding on occurrence of the so called "social", in fact, revolutionary poetry in our country, which starts the revolution in all the fields of social and cultural creative work under the leadership of communists. Emerging of new, insurgent Yugoslavia in 1941 is inseparable from this literary movement. Although Zogović only mentions his own "circumstances" from 1948, he develops this theme, crystallizing it around the meeting with Andrić, "in Notes" he develops it much wider and more completely.

The essence of these chapters and a social role of the new literary movement before the war, in the war and after the war author connects with the year 1948, when, together with Zogović, there suffered many other writers, almost thirty of them, whose names were mentioned here. With the quotation from Lalić's book "By Birch through the Water" on occasion of Jeremić's article on rewritten pages by Danilo Kiš, the author connects the changes in literary policy and emerging of new constellation of "searching for" the works, names, some of them even with public stains and plagiarism.

At the end the author returns to the beginning, to the question by which this book tests once again the moral of the writers and people dealing with science: how to approve the work of one Radovan Zogović below the embargo which, by inertia, has sustained for already half a century, and also about the truth of literary movement the fierce follower of which he had also been and, probably, its highest esthetic expression. In that respect it is proposed the first opportunity, the best one - appearance of Zogović's collection of works, to be used for a scientific meeting of international character on which the problems mentioned would be discussed in more details.